

Bírálat

Bónus Tibor: *A másik titok. Kosztolányi Dezső: Édes Anna* című akadémiai doktori értekezéséről

Bónus Tibor akadémiai doktori eljárás keretében könyvalakban benyújtott értekezése a szisztematikus, mert szorgalmas, gondos és következetes, az irodalom – s ezáltal a közös megértés esélye és eseménye - iránt alázatot tanúsító, tudósi építkezés meggyőző példája. Az 1992 óta publikáló disszertens 1997-ben adta közre az *Aranysárkányról* szóló avatott és invenciózus elemzését (*A kontextusra ráhagyatkozó jelentés*), s az azóta eltelt több mint két évtizedben nem szűnt meg tovább bővíteni és – jó értelemben – tovább bonyolítani Kosztolányi-kommentárjait. Még ugyanekkor írt megvilágító erejű komparatív tanulmányt Babits és Kosztolányi kritika-felfogásáról (*Babits és Kosztolányi mint /egymást/ olvasók*), majd 2006-ban egy egész könyvet (*A csúf másik. A saját idegenségének irodalmi antropológiájáról*) szentelt a *Pacsirta* értelmezésének. Összefüggő és időben hosszan, kitartóan kiérlelt kutatási projektjeire jellemző, hogy még ugyanebben az évben - vagyis *A másik titok* megjelenését több mint tíz esztendővel megelőzően, *A kéz inskripciói* címmel – előadást tartott az *Édes Annáról*. A Kosztolányi-életmű iránti elkötelezett érdeklődése kibontakozásával párhuzamosan Bónus Tibor bár ez ideig kevésbé dokumentáltan, de csaknem hasonló rendszerszerűséggel foglalkozott Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényfolyamával, valamint Molière drámáival is. Kutatási témáinak gyakori „kereszteződései” (pl. Kosztolányi és Proust vagy Molière és Garaczi) éppúgy segítették egyre komplexebb olvasási módjának kialakítását, ahogy módszertani megfontolásait alakították az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport vitái és konferenciái. Idővel (de még mindig nagyon fiatalon) Bónus Tibor lett az egyik legfontosabb kezdeményezője előbb a hermeneutika és a recepcióesztétika, az alaktan, a diskurzuselmélet és az irodalmi szemiológia viszonylatrendszer elmélyült hazai applikációjának, majd – mindezek által megalapozottan és előírottan - a kilencvenes évek második felétől, illetve a kétezres évek elejétől a dekonstrukció és az érzékelélmélet meghonosításának, amit jól mutat egyrészt a külföldi szakirodalom igen széles körének (Lucien Dällenbach, Julia Kristeva, Antoine Compagnon, Gerard Genette, Roland Barthes, Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Geoffrey Bennington stb.) általa való rendszeres szemlézése, másrészt e teorémák és praxisok saját kérdésekké és elemzési műveletekké alakításával a textuális szemiózis terén megmutatkozó egyre meggyőzőbb teljesítménye. Ehhez hozzájárult, hogy olvasásmódját nem csak szépirodalmi szövegek interpretálásával tette próbára, hanem gyakran és bátran vállalkozott az *olvasás*

olvasására (ennek komplexebb, az *Édes Annára* vonatkozó értelméről majd később!), vagyis pályatársai (Szegedy-Maszák Mihály, Thomka Beáta, Angyalosi Gergely, Radnóti Sándor, Németh G. Béla, Kulcsár-Szabó Zoltán, Lőrincz Csongor, Molnár Gábor Tamás és mások) kritikusi-történeti perspektíváinak megvilágítására, olvasási teljesítményeik értékelésére. A *Diskurzusok összjátéka* (2001) című kötete részben, *Az irodalom ellenjegyzései* (2012) című könyve pedig teljes egészében e kérdésirány köré szerveződött, de Bónus Tibor már az 1995-96-os ún. nagy kritika-vitában is kezdeményező szerepet vitt a kortárs irodalmi befogadás szerkezetének, ideológiai alakzatainak feltárásában. Diskurzív elemzései kétségtelenül konfrontatívra modalizáltak, de kezdettől a dologban való igazságos (mert a perspektívák különbségéből és egyúttal hierarchijából eredő, saját igazságigényét éppen ezért nyíltan színre vivő) (ön)megértés hermeneutikai ethosa jegyében keletkeztek.

A *Garaczi*-monográfia (2002) az olvasás lehetőségeinek első nagy összefoglalójaként az elméleti reflexiók és a történő olvasás eseményeinek dinamikus relációját mutatta meg. A pertinens kontextusok, az elemző perspektívák differenciált sokaságát mozgató érvvezetés egyre kifinomultabb szemiotikai műveletek révén szabadította ki a Garaczi-szövegeket a szubsztanciális-referenciális, stabilizáltan biografikus olvasás ideologikus kényszerei alól, lehetőséget teremtve a jelentéstani nyitottság megőrzésére és a textuális elemek szabad játékának kiaknázására. Bónus Tibor az önreflexióra (önszemléletre, önolvasásra) leginkább hajló irodalmárok közé tartozik, aki szigorát nem csak vitapartnerre, hanem saját magára is érvényesíteni igyekszik, s ebből következik, hogy műértelmezéseinek sora olvasásmódjának alakulástörténeteként is olvasható. A hermeneutika és a recepcióesztétika tanulmányozása már korai pályaszakaszában összekapcsolódott az irodalmi szemiológiával, s ezzel összefüggésben a nyelv *poétikai* mozzanatának kitüntettségével, az irodalmi szöveg *textualitásának* és *önreprezentációs* mozgásának lehető tárgyiasíthatósága iránti szenvedélyes érdeklődéssel. A poétikai mozzanat felértékelése az irodalmi szöveg tézisszerűségének, a jelentéshez vagy referenshez való tetikus viszonya felfüggesztésével járt együtt. Az elbeszélő prózai művek (így pl. először az *Aranysárkány*) értelmezésének összetettségét a strukturalizmustól távolodó narratológia, a szemiológiai fordulat utáni narratopoétika, valamint a diskurzus-elemzés, így Bahtyin, Barthes és Genette Szegedy-Maszák Mihály által is közvetített és regényszövegekre alkalmazott perspektíva-tanának átsajátítása emelte. Egyfelől az irodalmi szöveg gyors allegoréziseinek, reprezentációs kisajátításainak a hazai és a külföldi kritika- és irodalomtörténetírásban jócskán megfigyelhető praxisa mint veszély, másfelől kétséges immanenciájának, stabilitásának, az olvasás kontextualizációs érvényének kérdése vezette el a dekonstrukció de Man-i modelljéhez, amelyben a megértés formalizáló,

az olvasás tárgyiasító törekvéseit a különbségtevések szükségessége és az elkülönítések megalapozhatatlansága, a nyelv gépszerű, performatív ereje játssza ki, illetve a Derrida-féle dekonstrukcióhoz, amelyben az irodalom institutionális kereteinek és szociális kondícióinak, valamint a nyelv és a kommunikáció technomediális apparátusainak szövevényes feltételrendszere finomítja ki, s egyszersmind bizonytalanítja el a jelentésteremtés módozatait. A francia filozófus írásai különösen erős szemléletformáló hatást fejtettek ki, amennyiben az ellentétpárok, az ellentétes pólusok (mint én és másik, saját és idegen, belső és külső, privát és publikus, természeti és kulturális stb.) instabilitásainak, átfordulásainak, áthatásainak mintázata éppúgy visszatérő érvelési elem Bónusnál, ahogy az ismétlés, az idézet, a tapasztalat és esemény, a név, a tanúságtétel, a döntés, vagy – mindezek keretében - az irodalom „intézményesíthetetlen intézményességének” aporetikus mozgásokat előidéző teorema. Részben Derrida közvetítésével került a disszerens értelmezői horizontjába Nietzsche, Heidegger és Freud diskurzusa, ám sohasem a tetikus megfeleltetés, hanem a különbségképződés, az irodalmi és a bölcséleti elhatárolásának „lehetetlen lehetősége” jegyében.

A *Pacsirtáról* írott könyvnyi kommentár, *A csúf másik* már teljes vértzetben mutatta azt a szerzőjét, aki a lezárhatatlan értelemképződést a szöveg önanonosságának megkérdőjeleződésével, valamint a nyelv és érzékelés heterogenitásával hozta összefüggésbe. Bónus Tibornál az antropológiai és a mediális kultúratudományi kérdés a szöveg komplexitásigényének megőrzésével jár együtt, amennyiben – s ez *A másik titok* egyik fontos egyedítő jegye is – az érzékelélméleti-kultúrtechnikai referensek számbavétele nem szorítja ki az irodalmi művek nyelvi-poétikai megalkotottságának figyelembevételét, mert az mindig szoros kötésben marad a nyelvi jelölésfolyamattal és a szövegek önértelmező műveleteivel. A bölcséleti-lélektani és társadalomtörténeti kontextusok finom különbségtételek révén való fölépítéséhez, valamint az olvasás feltételrendszerének szofisztikált kidolgozásához társul még egy nagyon fontos értelmezői erény: az olvasásmód – vélhetően Riffaterre-től ellesett, átsajátított, *továbbfejlesztett* – jószerevével fokozhatatlan *szövegközelisége*, aprólékossága, türelmes, kitartó, részletező tüzetessége, a perspektívák megképzésétől a diskurzusok beíródásán és a modalitás-effektusokon, valamint az önértelmező mozgásokon át a szószintű elemzésekig, öles lábjegyzetekkel, rengeteg apró betűvel *nagy* jelentőségű recepciók kérdésekről, allúziókról és etimológiákról, gondolati kereszteződésekről és elágazásokról, az újraolvasás újraolvasásáról, a dekonstrukciós értelemben vett olvashatatlanság termékeny kudarcáról - s így áll elő a sajátos, az egyedi, a védjeggyé vált értekező forma, a Bónus Tibor-féle *kommentárszöttes*.

A névmutatóval együtt 546 oldalra rúgó disszertáció hét (formálisan tovább már nem tagolt, de az érveztetés olvasást segítő explicit kötéseivel proporcionált) nagy fejezetből épül föl. A fejezetek középpontjában egy-egy kulcsmozzanat áll, amely aztán szempontok, aspektusok sokaságával egészül ki, árnyalódik, bonyolódik tovább. Az elsőben a recepció, s vele a reprezentációcentrikus irodalomfelfogás bírálata, a másodikban (*Irodalom /fikció/ és tanúságtétel*) az elbeszélte történet diskurzivitása és az elbeszélésszervezés kérdése játssza a főszerepet, a harmadik (*Az elbeszélés /audio/vizualitása*) és a negyedik (*A kriptikus tere és ideje*) a perspektíválás, a látás és a tekintetek perspektívaképző csomópontjaitól indul, de az előbbiben szó van a mozgás kultúrtechnikájáról, a cselédsorsról, s általában az úr-szolga viszonyról, a szoba és tudat analógiáiról, a munka ígélet-szerkezetéről, Anna fetiszálásáról, Moviszter vallomásáról, a főhősnő nézőpontjának redukciójáról és a regény filmszerűségéről, s a nem kevésbé összetett, több mint húsz altémára bontható negyedik fejezet „problématérképe” is a tér olvasásától a marxi megszemélyesítésen és eldologiasításon, a munka-elméleten, a pénz és áruvá válás kérdésén át a takarítás, evés, nyelés, inkorporáció, a halál, a szegénység és a színháziasság komplexumaiig, s még ezeken is túl (pl. biopolitikai és pszichoanalitikus olvasás, testi szerelem, Anna protetikusan alakja, a perspektívák tükrös és kriptikus alakzatai, a batyú, a pepitaruha és a hó relációi stb.) terjeszkedik. Az ötödik fejezet (*Paralipszisek nyomában. A belső kívül/e/ és a titkos nyilvános*) a szereplők tanúságtételeinek, a képviselőnek, a privát és nyilvános relációjának a kérdését állítja a középpontba, a hatodik fejezet (*Anna talán/y/. Döntés és eldönthetetlen*) Édes Anna döntéshelyzeteit (elszegődés, házasodás, maradás) a döntés aporetikus keretezésében, a hetedik, záró fejezet (*A narratíva politikája. A szóbeszéd, a hang, a lopás és a kezek példája*) pedig a szóbeszéd, a hír, a legenda mozgását, a narratíva politikai funkcióit, aspektusait veszi górcső alá. Az egyes fejezetek szerkezete voltaképpen leképezi az egész könyv érveztetésének mozgását: a szöveg megdermesztésének, a részaspektusokat totalizáló instrumentalizálásának, vagyis az olvasás „elkerülésének” bírálata a Kosztolányi-regény mint „elképesztő intencióval létrehozott szöveges” (389.) minuciózus, figyelmes, türelmes, részletező, mindig újrakezdődő és be nem teljesíthető, az (újra)olvasást is újraolvasó olvasása felé halad. Ezt a koncentrált figyelmet az irodalmi szöveg mibenlétének, az olvasás keretfeltételeinek avatott és körültekintő számbavétele alapozza meg. Eszerint az irodalmi szöveg egyszerre lehatárolt, melyben az önreferencialitás, az önmagára visszavonatkozó nyelv poétikai-esztétikai funkciója, valamint az irodalmi „intézmény” mint bejelentett színleltetés sajátos különbsége, autonómiája a perdöntő mozzanat, s ezek a tetikusnak való ellenállás fő tényezői. Ám ugyanakkor az irodalmi szöveg lehatárolhatatlan, mert ahogy ezt a dekonstrukció a(z irodalmon) belüli és

kívüli dinamizálásával bizonyította: az irodalom belső és külső feltételrendszerének határa stabilizálhatatlan. Az irodalom – Derrida nyomán – „intézményesíthetetlen intézmény”. Mindez a szövegmozgás kirögzíthetetlen kirögzítésének, a hozzárendelt kontextusok – a disszerens korábbi értekezéseiben gyakori szavával – pertinenciájának, illetve keveredésük nyomon követésének fokozott kockázatával, a tárgyiasíthatatlan értelmezői műveletek, az ambiguis kötések, az aporetikus mintázatok, az eldönthetetlen nyelvi események sokszorozódásával, vagyis az olvasás teherbíróképességének rendkívüli fokozásával, „lehetetlen lehetőségének”, mint valami határnak a színrevitelével, vagy még inkább egyfajta kitapogatásával jár együtt. Különösen egy olyan mű esetében, mint az *Édes Anna*, amely egyfelől a történet és a - sztereotípiákra és állandósult szófordulatokra alapozott - elbeszélés áttetszőségének felületi ígéretével, a valós történelmi-politikai események referenciái felé való „nyitottságával” egyfajta könnyűséget színlel, s ugyanakkor a szó szerinti és figuratív, az érzéki és absztrakt kettőségeivel, valamint „az elbeszélés fölötté szubtilis művészetével, a csakis a jól kondicionált olvasók számára hozzáférhető narratív és textuális *poétikai* invencióival, az olvasás nehéz munkáját kihívó (de nem feltétlenül kikénszerűítő) hallatlan rétegzettségével és összetettségével a korabeli európai próza élvonalába emelkedik (ettől csakis a magyar nyelv korlátozott ismertsége választja el, azé, melynek páratlanul nagy felhajtó erejét produkálja.)” (28-29.)

Az első, *Az olvashatatlan lehetőségei* (a cím beszédes – olvasáselméleti aspektusú - utalás Kulcsár-Szabó Zoltán 1997-es Oravecz-monográfiájának nyitófejezetére) Kosztolányi kánoni pozíciójának alakulástörténetével foglalkozik. Bónus Tibor a másodlagos irodalom történeti archeológiáját részletezőn és mélységében mutatja meg. Mint közismert, az *Édes Anna* a negyvenes évek közepétől a marxista politikai ideológia által a kánon peremére szorított író jószerével egyetlen, a kánon centrumában tartott műve volt (11.), melyet éppen ezért a korabeli kritikában viszonylag nagy figyelem övezett, s a regény ennek megfelelően fokozottan ki volt téve a hivatalos ideológia általi instrumentalizálásnak. A disszerens joggal lobbantja Lukács György és egyes követői szemére az irodalmi kultúra majdnem teljes lerombolásával járó elfogultságaikat, s éppen Adorno, Sartre és a későbbi fejezetekben Marx elmélyült olvasásával igazolja, hogy impertinenciájuk éppenséggel sajátjuk mondott diskurzusuk elsajátításának hiányából, valamint az irodalmi-nyelvi érzékenység nélkülözéséből fakadt. Vagyis voltaképpen a szó szerinti és mélyebb értelmű olvasás elkerüléséből. (Máig ismert a bölcselkedők *irodalmi* iránti érzéketlensége, mely nemigen válik gátjává az irodalmi szövegek általuk való menetrendszerű instrumentalizálásának...) De az olvasás mint „nehéz textuális munka” elmaradása, elkerülése, illetve felületességének

kísértése vagy akár csapdája nem csak a hazai marxisták körében tűnik föl, Bónus Tibor rendre bíráló tárgyává teszi az esztétikai identifikációba való belefeledkezés, az olvasás eltérő mintázatú leegyszerűsödéseinek eseteit a „passzív humanizmustól” (13.), a pszichoanalitikus és metahistóriai olvasásmódon át (67. ill. 72-73. 209.) a Mária-kultusszal való megfeleltetésig (107-108.). Ugyanakkor minden esetben nagyon figyelmesen olvassa a recepció dokumentált olvasatait: mérlegeli a feltett és megválaszolt kérdések igazságigényét, valamint az értelmező műveletek következetességét és teljesítőképeségét, lett légyen szó Király István (11.), Tamás Attila (34. ill. 66.) vagy Kőszeg Ferenc (41.) egészen más perspektívátságú, de egyes mozzanataikban nagyon is méltányolható kommentár-részleteiről.

E roppant figyelmes olvasás mutatja meg a maga összetettségében az *Édes Anna* elbeszélésszervezésének jellemző jegyeit: a (főleg a) láthatóra és (kevésbé) a hallhatóra összpontosító narrációt, a narrátori diskurzus integrálhatatlanságát, ami teret nyit az egymást olvasó szereplői perspektívák bonyodalmainak (pl. Vizyné és Patikárius Jancsi, Moviszter és Druma Anna olvasói, miközben többé-kevésbé egymás olvasói is!), szoros összefüggésben a főhős nő érzetekre és affekciókra redukált tudati reprezentációjával, belsejének kizáródásával, minek következtében érzelmeinek morális dimenziója, cselekedeteinek motivációja rejtve, titokban marad, s legfőképpen ez rombolja az esztétikai identifikáció és vele a részvét lehetőségét. Anna Vízyéknél töltött első és utolsó éjszakája, pontosabban az elszegődés utáni éj, illetve a gyilkosság utáni ébredés jeleneteiben érvényesül a leghosszabban kitarva a címszereplő nézőpontja. E két, több részletben kimunkált, mesteri scenografikus elemzés (78-90.; 143-155. ; 448-464.), s ezekhez társulva több más jelenet (is) megmutatja a diszpozíció érzékelést preformáló hatását, a tapasztalás kísértetiességét, a test és tudat, észlelés és megértés, észlelés és emlékezés, érzéki és morális, természeti és morális, szó szerinti és figuratív feszültségekkel teli, a narratíva áramlásának (helyettesítéseinek, tükrösségének, ökonómiájának) ellenálló korrelációit, s végső soron Anna (s ezzel összefüggésben: a másik) bensőjének azt a kriptikusságát, amely a regény példaértékének egyik legfontosabb mozzanata. Az első éjszaka elszenderedő Anna által látott lángocska a tűzfal tetején a maga bibliai referenciáival a szöveg önszemlélő motívumaként olvasható, mint egy „titokzatos lélek világának” érzéki-szimbolikus tükre, amely azonban a kérdés megválaszolásának, hogy „kicsoda Édes Anna?”, csak egy ígérete marad: „Kosztolányi szövege azonban úgy ad választ e kérdésre, hogy mégsem ad választ, az ismeretlenség vagy a feledés ködéből úgy lépteti elő címszereplőjét, hogy közvetlen perspektivikus reprezentációit, belső fókuszálásait ritkítja és az érzékelésre korlátozza, és figuráját egyrészt a rá nyíló szereplői perspektívák tükrójátékában, másrészt – ettől nem függetlenül – a kriptikus

árnyékában és zártságában hagyja; ennek következtében pedig illúzióként leplezi le az esztétikai tapasztalatából kibontakozó tudást (ennek többletét), amelynek alapjait a kriptikus és árnyékszerű szövegből bajosan lehet stabilizálni, másra pedig, mint a halott és néma (önmagát szajkózó) szövegre nem hagyatkozhatunk.” (89-90.). Mi Anna alakjának, külsejének és belsejének olvasói, az elbeszélő, s legfőképpen Vizyné és Jancsi – perspektivikus, tükrös és kriptikus - olvasását olvassuk, kiknek Annára irányuló tekintetét a vágy, az ígélet, az uralom, az eldologiasítás, a bálványozás, a színpadra helyezés, a fetisizálás diszpozíciói és projekciói irányítják, miközben a másikat erőszakosan önmagához hasonlítva mindkét szereplő elvét, megsérti, semmibe veszi a másik redukálhatatlan máságát, összetéveszthetetlen egyediségét, a *másik titkát*. Ugyanakkor, mint azt Moviszter tanúságtételeinek (a perben tett vallomásának, illetve a piskóta-vitában és egyebütt elhangzott állásfoglalásainak) többszöri, figyelmes és részletes pertraktálása (130-134.; 386-394.; 472-482. ; 524-526.; 530-540.) bizonyítja: az orvos Annát olvasó, Annát mintegy *helyettesítő, képviselő* perspektívájához, a szenvedés, sérelem és bosszú ökonómiájára alapozott, de az érzéki szemléletességről lemondó, a kriptikust a tetikusba fordító, absztrakt szinten megragadó magyarázatához sem lehet problémátlanul hozzákapcsolni, azzal mintegy definiálni a regény jóval összetettebb, a *titok* - csak körülírható - szomszédságában maradó példaértékét.

Az *Édes Anna* lenyűgöző rétegzettség és kimeríthetetlen összetettsége mint „a magyar nyelv lehetőségeinek bámulatos erejű és mélységű kiaknázása”, nyelvünk funkcióteljességének „páratlan kibontakoztatása” (443.) egy minden részletében kidolgozott, illő és roppant komplikált, s egyszersmind szubtilis olvasási mód révén mutatkozik meg: Bónus Tibor szempontokban, aspektusokban rendkívül gazdag, invenciózus és aligha könnyen meghaladható elemzése az érzékek topológiájától, az úr és szolga, a cseléd és a család, a szükség és szabadság, a pénz, munka és gyászmunka, a test, ruha és a maszk, a saját és idegen, a sajátban lévő idegen korrelációin át a terek (lakás, szoba, minisztérium, bank) analogonjaiig (tudat, identitás) és differenciáiig, a kéz kultúrájának és praxisának, a térelemeknek és mozdulatsoroknak a szemiotizálásáig terjed. A zárlat invenciózus kommentárja (V. fejezet), az életrajzi szerző felléptetésének bonyodalmaival a középpontban, miközben ismételten rákérdez a *politikaira*, mintaszerű elemzését adja a személyes és nyilvános, a titkos és nyilvános, az irodalmi és publicisztikai relációinak, az arc és az őszinteség olvashatatlanságának. A kontextusok bevonásának széles körére és pertinens kapcsolásaikra jellemző, hogy Anna döntéshelyzeteinek magisztrális elemzése (VI. fejezet) – Derrida nyomán - a döntés és a programozás különbségére és a döntés aporetikus

összefüggéseire alapoz, de voltaképpen a döntés- és akarat-fenomén bölcsellettörténeti összefoglalását is nyújtja Arisztotelésztől Montaigne-en, Pascalon és Descartes-on, valamint Kanton és Schopenhaueren át Kierkegaard-ig, Nietzscheig és Freudig, miközben megállapításai sosem maradnak absztrakt-spekulatív szinten, mert folyvást visszaköti azokat a regényszöveg szemiotikai műveleteihez. A nyitány szintén szubtilis interpretációja a VII. záró fejezetben a saját eredetét és referencialitását törölő, a hiteltelenség gyanúját felkeltő, az eseményről való tanúságtételt a hang vak médiumától függővé tevő, a szó szerintit és ironikust, a sajátot és idegent, a használatot és idézetet egymásba fordító szóbeszéd mozzanatának kommentárjával kezdődik, s a híres Kun Béla-jelenetet a beszéd és olvasás, az irodalom és történelem relációjának általánosabb példázataként olvassa: a referenciális kívülnek és a fikciónak a történelmi tanúságtételbe való együttes beíródásaként.

A disszerens a narratopoétikai-diskurzív és érzékelésméleti aspektusokkal összefüggésben a regényszöveg jelentéstani komplexitásokat létesítő lexéma-szóródásaira, kimeríthetetlenül gazdag *idiomatikus* szövetére is figyel, amikor szószintű – etimologizáló vagy a nyelv véletlenét kiaknázó – funkcionális elemzéseket ad (ember-embrió; édes-keserű; Anna-manna; igazít, igazság, igazodás, izgága, igaza, igazza; öl, ölés, ölelés ; öröl, örül, örül, öröm; kötél, kötelék, kötöz, kötelez ; repül, rebben, remeg, reng, rengeteg, ring; lebeg, libeg, lobog, lippent stb.). Itt további lehetőségekként megemlíteném még az Annára terhelően tanúskodó házmester és ügyvéd nevének talán nem funkciótlan szemiotizálhatóságát. Mindkettejük neve román eredettel hozható kapcsolatba: a Ficsor a 'ficiar, fecior' változatok közül az előbbinek a fonetikus átírása, s az eredetiben „úrfít, legényt” jelentő, a magyarban ficsúr alakban meghonosodott szó jelentése: „piperkőc, aranyifjú”. Mindez szemantikai relációt képezhet a kommün „átforduló” (majd „visszaforduló”) társadalmi viszonyaival, s így Ficsor státuszának változásával, nem mellesleg a román megszállással, a korábban elnyomott, vagy önmagát elnyomottnak gondoló kisebbség többséggé válásának és felülkerekedésének, „urizálásának” vonatkozásaival, mint ahogy a házmester magának kiutalt „két pár sárga cipő”-jével, vagyis „átöltözésével”, illetve „visszaöltözésével”, szintén kötésben a román megszállók tetszetős, de értéktelen dolgok iránti érdeklődésével. (A Ficsor hangzás tekintetében közel van az eltúlzott fintor, az állatias-fenyegető mimika jelentésű „vicsor”-hoz, „vicsorog”-hoz.) Az ügyvéd neve a román 'drum'-mal állhat összefüggésben, ami „út”-at jelent, s beszélőnévként az erőszakosan törekvő figurához ironikus jelentésirányt kapcsol. (Mindamellet, hogy a magyar nyelv differenciarendszerébe érkezvén visszhangozza a szintén idegen eredetű „duma” és „dráma” szavunkat.) A regényszöveg Bónus által szisztematikusan kiaknázott vörös-fehér-fekete színszemantikájához a Piroska név is hozzájárulhat, ugyanakkor

a név eredete az ókeresztény vértanúnőre, Római Szent Piroskára (Prisca) megy vissza, s ily módon kapcsolatba hozható Vizyné lélektani diszpozíciójával, illetve a regényszöveg keresztény utalásrendszerével, teológiai paradigmájával is. Megjegyzem még, hogy a munka regénybeli értelmezéséhez némi adalékul szolgálhat, hogy az ószláv jövevényszó ('muka', 'munka') eredeti jelentése: „kín, gyötrelm”. A jelentéstani vándorlás és szóródás további kihasználatlan eleme az Anna batyujában emlékként megőrzött, „megszenesedett gesztenye” és a „politúros gesztenye” képe a zárlatban. (A szórványos elütéseken túl két apró hibát láttam a könyvben: a 422. lapon a tanácskormány és a kékcédulás választások közötti idő meghatározása pontatlan, a kettő között nem húsz, hanem huszonnyolc év telt el; illetve az 504. lapon tett megállapítással ellentétben Vizynét – a kendőrázást félreolvasva - nem az „ellenforradalom”, hanem a kommün idején tartóztatják le és hurcolják el.)

Ezek azonban csak szórványos és mondhatni: kísérleti megjegyzések ehhez a rendkívüli összetettségű, s minden tiszteletet megérdemlő olvasási teljesítményhez, melynek egyik legfontosabb jellemzője, hogy miközben az olvashatatlan szövegből való előhívásának, az olvashatatlan olvasásának önfelszámoló dinamikája vezérli, vagyis az olvasás bizonyos értelemben vett programozhatatlanságának, eseményszerűségének távlatából bontakozik ki, nem siet el az olvashatatlanság kinyilvánítását. Nem mond le könnyedén és jó előre a dolog igazságáról. Bónus Tibor a „nehéz textuális munkát”, a mindig is kérdéses (irodalmi) szöveg kérdésését a végsőkig (a végeérhetetlenségig) viszi. *A másik titok* kétségtelenül terjedelmes könyv, a többszöröse annak a zseniális regénynek, amelyről szól, amelyet sok hangon megszólaltat. S nem csak testes, hanem roppant intenzív olvasmány is: gazdag szempontrendszere, kontextuskapcsolásai és különbségtevései, a figyelem lankadását nem ismerő perspektíva-váltásai próbára teszik az olvasót. Jól példázza ezt az érvelési mintázatot a bónusi hosszú mondat (pl. a 321. lapon a második mondat 16 soros!), melynek közbevetései, megszorításai, pontosításai, önkorrekciói, árnyalásai, a perspektívát többszörösen módosító halmozásai rendkívüli intenzitást teremtenek. A disszerens egy-egy regénybeli szövegrészt többször is szó szerint idéz és újraszituál, vagyis saját olvasásának újraolvasása/újraolvasásai is nyomon követhetők, miközben az érvelés mindvégig fenntartja az olvasó érdeklődését. Az irodalmi szöveghez való viszonyulása leképezi a másik másságához (a titokhoz) való viszonyulását: a *másik titok*, de ezt nem ideologikus jelszóként, hanem csak az olvasás elkerülhetetlenségével, a másik, a szöveg elkerülhetetlen olvasásával láthatjuk be. A másik az idegenben ott lévő saját, és a sajátba (akár a saját anyanyelvbe) beíródó idegen. Nem meglopása, kisajátítása, kézre kerítése, rabul ejtése ez az irodalmi szövegnek, hanem vendégeskedés annak sajátot és idegent újrendező otthonosságában, s egyszersmind

megszüntethetetlen otthontalanságában, idegenségében. A másik ember és saját magunk redukálhatatlan kriptikussága, az igazságos és mély megértés, valamint az irodalom, a művészet közege szoros kötésben állnak: „Nem kevesebbről van szó, mint hogy az irodalmi, művészeti alkotás a másik ember cselekedeteinek, életének és sorsának igazabb, mélyebb megértésére lehet képes s tehet képessé, mint bármely más diskurzusa, médiuma vagy intézménye a megértésnek.” (231.)

A fentieket összegezve *A másik titok* című könyv elmélyíti és delejezően izgalmassá teszi Kosztolányi Dezső klasszikus remekművének újbóli tanulmányozását. A disszerens rendkívül szerteágazó tudásanyagot mozgat, a nemzetközi szakirodalomban fölényes biztonsággal tájékozódik, széles merítésű, de lényegre törő, invenciózus kommentárjai nagy meggyőzőerővel mutatják meg az irodalmi szöveg kimeríthetetlen gazdagságát. Bónus Tibor disszertációja igen értékes tudományos munka, jelentős hozzájárulás a magyar és a nemzetközi irodalomtörténeti kutatásokhoz. Eredményei biztos alapot szolgáltatnak a nyilvános védés kitűzéséhez és az MTA doktori cím odaítéléséhez.

Debrecen, 2019. február 6.

Prof. Dr. Szirák Péter
az MTA doktora